

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

31

VOORUIT ROEIEN DOOR ACHTERUIT TE KIJKEN

Essays over honderd jaar archeologie aan de
Rijksuniversiteit Groningen en de toekomst
van de archeologie

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, Remco Bronkhorst, Nathalie Brusgaard, René Cappers, Youri van den Hurk, Lidewijde de Jong, Paula Kalkman, Angelique Kaspers, Martijn van Leusen, Maarten Loonen, Arnoud Maurer, Annet Nieuwhof, Johan Nicolay, Hans Peeters, Iris Rom, Annette Scheepstra en Frits Steenhuisen.

Redactie: Flip Kramer (coördinatie), Elisabeth van 't Lindenhout & Daan Raemaekers

Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma

Correctie Engelse samenvattingen: Suzanne Needs-Howarth

Foto omslag: het Archeologisch Monumentaal Reservaat (AMR) Ezinge met bebouwing, gezien vanuit het westen Foto W. Dijkstra. Zie artikel Veenman.

ISBN 9789493194328

ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712
gia@rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
groningen**

**groninger instituut
voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:

www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 31

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2021

Inhoud

VOORWOORD Daan Raemaekers	VII
VAN <i>TOMB RAIDER</i> NAAR DE TOEKOMST: DE ONTWIKKELING VAN EEN ARCHEOLOGISCHE TENTOONSTELLING Anne Ponten	1
VAN POEP TOT PIT. BRUGGEN SLAAN TUSSEN WETENSCHAP EN SAMENLEVING Douwe van der Tuin & Anita Brongers-Warmelink	9
ARCHEOLOGIE VOOR SNACKERS, ONDIEPE GRAVERS EN DIEPGRAVERS: DE ARCHEOLOOG ALS VERHALENVERTELLER Harrie Wolters	17
BEELDVORMING OVER ARCHEOLOGIE, BEELDVORMING BIJ ARCHEOLOGEN Jana Esther Fries	27
JE KUNT ALLEEN VOORUIT ROEIEN DOOR ACHTERUIT TE KIJKEN. PLEIDOOI VOOR MEER POLITIEK IN DE ARCHEOLOGIE EN MEER ARCHEOLOGIE IN DE POLITIEK Sandra Beckerman	37
HET MUSEUM OP DE SNIJTAFEL: DE ARCHEOLOGIETENTOONSTELLING ONDERZOCHT Bastiaan Steffens	45
INCLUSIEVE ARCHEOLOGIE: MODEWOORD OF STREEKPRODUCT? Alexander Zagkotsis	55
IN DE KRANT. HOE VINDEN ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN HUN WEG NAAR DE SAMENLEVING? Joke Geelhoed-Oosterhuis	63
BEHOUD IN SITU, OF WAT DOEN WE ALS ALLES OP IS? Froukje Veenman	73
EEN ODE AAN DE STUDIE NAAR HET VERLEDEN Fardau Mulder	83
BEELDVORMING OVER NEDERLANDSE KASTELEN VANUIT DE LUCHT Diana Spiekhout	91

ISOTOPEN IN DE ARCHEOLOGIE – VERLEDEN, HEDEN EN TOEKOMST Michael Dee & Hans van der Plicht	101
HONDERD JAAR ARCHEOZOÖLOGIE IN GRONINGEN Youri van den Hurk, Nathalie Ø. Brusgaard, Jolijn Erven, Francesca G. Slim, Dimitris Filioglou, Safoora Kamjan, Willemien de Kock, Rachel M. Winter & Canan Çakırlar	107
VAN TRADITIONELE ARCHEOLOGIE NAAR ECOLOGISCHE ARCHEOLOGIE: TERUGBLIK EN VOORUITBLIK IN EEN JUBILEUMJAAR René Cappers, Merit Hondelink & Mans Schepers	119
ONTWIKKELINGEN IN DE MEDITERRANE LANDSCHAPSARCHEOLOGIE AAN HET GIA. WAAR KOMEN WE VANDAAN EN WAAR GAAN WE NAARTOE? Peter Attema	125
<i>PRONKJEWAILS</i> IN VERRE OORDEN: GRONINGS ONDERZOEK NAAR DE DOOD IN HET OOSTELIJK MIDDELLANDSE ZEEGEBIED Sofia Voutsaki, Tamara M. Dijkstra, Olivia A. Jones, Lidewijde de Jong, Vana Kalenderian, Paula Kalkman, Eleni Milka, Eleni Panagiotopoulou, Iris Rom, Caroline van Toor, Paraskevi Tritsaroli, Theofania Tsempera & Chryssa Vergidou	135
HOE EEN INHEEMS PERSPECTIEF DE ARCHEOLOGISCHE INTERPRETATIE KAN VERBREDEN Sean P.A. Desjardins & Sarah M. Hazell	145
KOUDE VERRASSINGEN. ONTWIKKELINGEN EN TOEKOMSTIGE MOGELIJKHEDEN IN DE ARCHEOLOGIE IN HET POOLGEBIED Louwrens Hacquebord	153
VAN SCHEEPSHOUT TOT DIGITALE WRAKKEN. EEN REFLECTIE OP DE ONTWIKKELING EN TOEKOMST VAN DE MARITIEME ARCHEOLOGIE IN NEDERLAND Yftinus van Popta	165
OP DE SCHOUDERS VAN REUZEN. DE ARCHEOLOGIE VAN NOORDWEST-EUROPA Daan Raemaekers, Stijn Arnoldussen, Johan Nicolay & Hans Peeters	175

Voorwoord

In 2020 vierde het Groninger Instituut voor Archeologie zijn eeuwfeest. De keuze voor dat jaar was tot op zekere hoogte arbitrair. In 1920 werd het Biologisch-Archeologisch Instituut gesticht en dat moment is te beschouwen als formeel beginpunt van de archeologie aan de Groninger universiteit. We hadden echter ook de aanstelling van Van Giffen (1917) of de betrekking van het gebouw aan de Poststraat (1922) als beginpunt kunnen nemen. Bovendien kent de archeologie aan de RUG een langere geschiedenis. C.W. Vollgraff was vanaf 1908 hoogleraar Griekse taal- en letterkunde en voerde opgravingen uit in Griekenland, en later ook op het Domplein in Utrecht. Hoe dan ook viel de keuze dus op 2020.

Achteraf bleek 2020 een bijzonder jaar voor een eeuwfeest. Door de coronapandemie waren vanaf half maart alleen digitale activiteiten mogelijk. Gelukkig konden desondanks best veel van onze plannen doorgaan. In januari hebben we met alle medewerkers ontbeten en was er een cursus voor amateur-archeologen, georganiseerd samen met de AWN-Noord en onze studievereniging Bachur. Daarnaast opende de tentoonstelling *Dig it all* in het Universiteitsmuseum - zelfs digitaler dan voorzien. De tentoonstelling was het resultaat van de samenwerking van onze masterstudenten, de geodienst en CIT-afdeling van de RUG en de gemeente Groningen. Bovendien zijn sinds de zomer van 2020 alle uitgaven van *Paleo-aktueel* en *Palaeohistoria* gratis te downloaden!

Bij een eeuwfeest ligt het voor de hand om terug te kijken. Om die reden is gewerkt aan een fotogeschiedenis van het GIA. Deze zal in 2021 als publicatie verschijnen. Maar daarnaast is het een mooi moment om juist de blik vooruit te richten. Dat was de opdracht die de schrijvers in deze bijzondere uitgave van *Paleo-aktueel* meekregen. In ons jubeljaar nodigden we studenten en staf van de opleiding archeologie van de RUG en maatschappelijke partners in binnen- en buitenland uit om te reflecteren op ons vakgebied en zo richting te geven aan de toekomst van de archeologie. Wat is archeologie in 2020? Welke ontwikkelingen in de wetenschap, de politiek of maatschappij zijn er? En wat moeten of kunnen we hiermee? Wat betekenen deze ontwikkelingen voor onze opleiding en ons onderzoek?

Deze bloemlezing vormt een mooie afsluiting van ons eeuwfeest, een brede kennismaking met het huidige GIA en geeft richting aan onze toekomst. Wij willen het belang van archeologie voor de huidige maatschappij benadrukken, met inzichten over bijvoorbeeld culturele identiteit, migratie en leven met zeespiegelstijging. Wij delen kennis en staan open voor het gesprek met onze maatschappelijke partners. We staan in de maatschappij. Dat betekent bijvoorbeeld dat onze laboratoria ook door externe partijen gebruikt kunnen worden. En we werken samen. Omdat wij vinden dat samenwerking alle partijen versterkt en omdat we zo het belang van archeologie kunnen versterken. Deze bundel geeft van al deze zaken goede voorbeelden.

Daan Raemaekers,
directeur van het Groninger Instituut voor Archeologie

Het museum op de snijtafel: de archeologietentoonstelling onderzocht

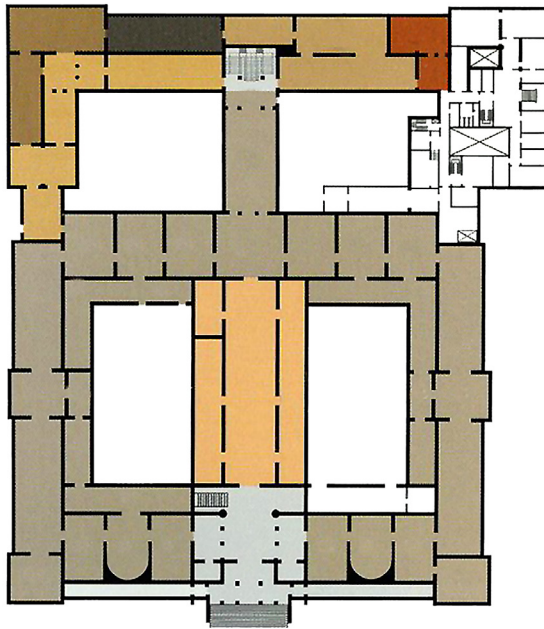
Bastiaan Steffens¹

Een bezoek aan een archeologietentoonstelling is voor velen van ons een feest van herkenning. Liefhebbers van dergelijke tentoonstellingen weten vaak instinctief welk onderdeel waar te vinden is in de tentoonstellingsruimte. Bij binnenkomst zie je vaak een tekst waarin basiskennis zoals de gehanteerde chronologie wordt gepresenteerd. Vervolgens wordt de bezoeker geconfronteerd met de oudste vondsten uit de collectie, bijvoorbeeld met vuurstenen werktuigen uit de tijd van de neanderthalers of met vuursteen uit de laatste ijstijd. Dit wordt vergezeld door uitleg over productiemethoden, jachtstrategieën en nederzettingpatronen. Daaropvolgende zalen en vitrines herhalen dit recept, maar dan met iets recenter vuursteen en teksten over een langzame overgang naar andere nederzettingpatronen en jachtstrategieën. Zalen en vitrines elders in het museum gebruiken dezelfde opzet om in chronologische volgorde de introductie van landbouw, metalen et cetera te behandelen.

Voor een publiek dat bekend is met de thematiek biedt een dergelijke herkenbare opzet kansen. Zonder de bijgeleverde brochure ook maar open te hoeven slaan, weten deze bezoekers bij benadering wat waar te verwachten is. De archeologieveteraan kan zo doorlopen naar zijn of haar favoriete onderdeel. Daarnaast hoeft een goed geïnformeerd publiek niet elke tekst te lezen om het globale verhaal te begrijpen. Ongeacht of je in het *Naturhistorisches Museum* te Wenen staat of een oudheidskamer in ruraal Zuid-Frankrijk, je weet dat laatmesolithische vondsten in een context van neolithisatie horen en dat vondsten uit de ijzertijd vaak worden gekoppeld aan toenemende

sociale complexiteit. Zonder het afnemen van een steekproef durf ik dan ook te stellen dat veel collega-archeologen tijdens familievakanties bij een bezoek aan een dergelijk museum dan ook vaak als verkapt rondleider dienen. Onze ouders, broers, zussen, partners en kinderen zijn ons ongetwijfeld dankbaar voor de uitleg die hen behoedt voor het lezen van de ellenlange verhandelingen. Echter, hoe fijn het ook is om als archeologiekenner erkenning te krijgen tijdens familievakanties, de herkenbaarheid van dergelijke tentoonstellingen doet ook vermoeden dat er niet veel variatie bestaat in het archeologietentoonstellingslandschap. Waarom is dat eigenlijk zo? Waarom zien archeologietentoonstellingen eruit zoals ze eruitzien en welke doelen dient dat? In dit artikel wil ik nagaan waarom archeologietentoonstellingen vaak zo herkenbaar ogen en of er ook andere vormen voor de tentoonstellingen denkbaar zijn. Om dit te doen plaats ik het museum als het ware op de snijtafel om de anatomie van de tentoonstellingen te ontleden. Hierbij worden de verschillende technieken onderzocht waarmee een tentoonstelling is opgebouwd. Daarom onderzoek ik in dit artikel de architectuur van de tentoonstellingsruimten, de rol van teksten in de tentoonstelling en de rol die de archeologische objecten zelf in de tentoonstelling spelen. Uit deze anatomische deconstructie van het archeologiemuseum concludeer ik vervolgens dat via deze technieken de geschiedenis op een heel specifieke, beschrijvende, manier wordt gepresenteerd. In het laatste segment van dit artikel pleit ik voor een archeologietentoonstelling die het verleden niet alleen beschrijft maar deze ook verklaart.

Fig. 1. Plattegrond van het Nationaal Museum van Griekenland te Athene. De architectuur met veel kleine kamertjes leent zich voor een chronologische opstelling (figuur namuseum.gr).

De traditionele archeologietentoonstelling op de snijtafel

Het concept archeologisch museum is alweer ca. 200 jaar oud.² Na twee eeuwen zijn er meerdere vormen en stijlen van archeologiemusea te herkennen. Als we binnen het Nederlandse spectrum aan archeologische publieksinstellingen kijken, valt daarbij een splitsing te herkennen tussen collectiegeoriënteerde instellingen, waarbij het presenteren van objecten centraal staat, en beleavingsgerichte instellingen, waarbij het recreëren van het oudtijds dagelijkse leven centraal staat. De tweede categorie, die we veelal terugzien in de vorm van openluchtmusea, blijft hier verder buiten beschouwing, omdat er geen of weinig archeologische objecten worden gebruikt. In plaats daarvan richt ik me op de klassieke vitrinemusea, waar objecten worden gebruikt om een archeologisch verhaal te vertellen. De tentoonstellingen in deze musea ontleed ik op drie schaalniveaus: het gebouw, de informatiesystemen die worden gebruikt en de verspreiding daarvan door de

ruimten, en tenslotte het schaalniveau van de individuele teksten gekoppeld aan objecten.

Museumarchitectuur

Het eerste schaalniveau betreft de architectuur van musea en de plaatsing van tentoonstellingsruimten in het gebouw. Er zijn namelijk typerende architectonische keuzes en inrichtingskeuzes te herkennen vanaf het prille begin van de archeologietentoonstelling aan het begin van de 19de eeuw. Het nationale archeologiemuseum van Griekenland te Athene is een perfect voorbeeld van een museumgebouw dat specifiek met archeologie in het achterhoofd is gebouwd (Olsen *et al.*, 2012: 43-47). Typisch voor dit gebouw is de indeling van de beschikbare ruimte in veel kleine kamertjes. Dit past bij het denken over archeologie en de doelstellingen van archeologiemusea uit het begin van de 19de eeuw. De vele kleine kamertjes worden gebruikt om het chronologisch onderscheid tussen de verschillende perioden ruimtelijk zichtbaar te maken (zie fig. 1). Per ruimte kan dan weer een typologisch onderscheid tussen vitrines worden gemaakt (zie fig. 2). In het 19de-eeuwse museum wordt de sterke nadruk op typonologie als wenselijk ervaren omdat musea niet enkel voor publieksbereik worden gebruikt, maar ook plekken zijn waar archeologen zelf samenkomen om kennis over objecten uit te wisselen. Bij gebrek aan overzichtspublicaties waren de oude exposities tevens referentiecollecties, onmisbaar om de jonge wetenschap in het zadel te helpen (Olsen, 2012: 41-42; zie fig. 3).

De vormgevingskeuzes en architectonische keuzes die destijds zijn gemaakt, hebben echter een niet te missen impact op hoe wij kijken naar archeologietentoonstellingen. Door het vereeuwigen van de nadruk op typonologie in het ontwerp van gebouwen, heeft die nadruk op typonologie een veel langere levensduur gekregen dan de inhoudelijke argumentatie daarvoor. Dit is duidelijk terug te zien in bijvoorbeeld de huidige inrichting van het British Museum, dat bij uitstek een museum is waar nog wordt vastgehouden aan

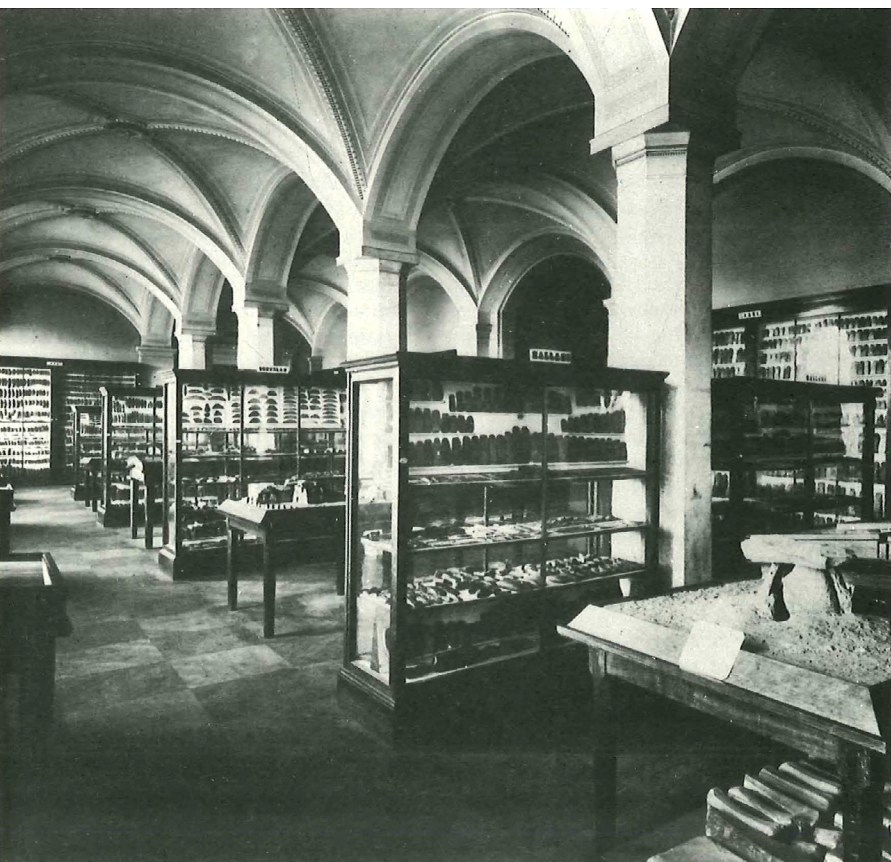

Fig. 2. De steentijdopstelling van het Staatshistorisch Museum te Stockholm uit 1903 toont een duidelijke voorkeur voor een typochronologische indeling van de vitrines (foto Swedish Heritage Board).

Fig. 3. Oscar Almgren, voormalig student van de bekende archeoloog Oscar Montelius, bestudeert aardewerk uit de prehistorische collectie van het Staatshistorisch Museum te Stockholm, 1903 (foto Swedish Heritage Board).

een inrichtingsplan met een sterk chronologische nadruk. De monumentale waarde van de gebouwen maakt het lastig om van deze inrichting af te wijken. Daarnaast draagt ook de voorbeeldrol van juist de grote musea bij aan het verspreiden van een bepaalde interpretatie van hoe musea eruit horen te zien. Nationale musea zijn vaak plekken die hun specialisme op het gebied van tentoonstellingen uitdragen naar kleinere instellingen. Daarnaast hadden de provinciale musea in het verleden vaak een rol als ‘moedermuseum’ voor andere instellingen in de regio. Dit heeft tot gevolg dat de tentoonstellingsvormen die door grote musea worden gekozen, vaak worden gekopieerd door kleinere instellingen. Dat geldt ook wanneer die kleinere instellingen niet per se gebonden zijn

aan de randvoorwaarden die de monumentale panden van de grotere musea met zich mee brengen.

We kunnen dus stellen dat er een klimaat is ontstaan waarin relatief weinig creativiteit kan worden getoond door tentoonstellingsmakers. De materiële eigenschappen van het gebouw duwen tezamen met de geschiedenis van het gebruik de tentoonstellingsmakers naar het herhalen van oude ideeën over hoe tentoonstellingen eruit horen te zien. Hoewel een exacte kwantificatie van dergelijke vormgevingskeuzes gekoppeld aan architectuur te ver voert voor dit artikel, vermoed ik dat er genoeg grote en belangrijke musea hebben vastgehouden aan deze ouderwetse chronologische opzet als leidende tentoonstellingsvorm. De keuzes die we maken bij het inrichten van een

archeologiemuseum lijken daarmee voort te komen uit tradities die in stand worden gehouden door de lange levensduur van de monumentale gebouwen die we gebruiken als museum (fig. 1, fig. 2, fig. 3).

Informatiesystemen

Een tweede schaalniveau waarop we de archeologietoonstellingsvorm kunnen ontleden, is op het informatieve en narratieve niveau binnen een tentoonstelling. Hiermee bedoel ik de vorm waarin verhalen worden verteld en hoe die wordt gekoppeld aan de ruimten, vitrines en objecten. De technieken die hier worden gebruikt beschrijven waar en waarom teksten moeten worden ingezet. Het meest gebruikte tekstsysteem is de ABC-methode, die in 1975 werd ingevoerd door het Amsterdams Historisch Museum (De Vreede, 2010: 204-210). Het bleek destijds een welkome toevoeging van structuur in een museale omgeving waar het gebruik van tekst lang niet altijd voor zich sprak. Samengevat werkt de methode als volgt: A-teksten beschrijven het hoofdonderwerp van de tentoonstelling, B-teksten de deelonderwerpen en C-teksten de objecten. De formulaire opzet garandeert dat elk object logisch wordt ondergebracht in een overkoepelend thema en de methode zorgt ervoor dat de bezoeker niet bij elke tekst opnieuw hoeft na te denken over wat voor soort informatie hij tot zich neemt. Dit succesvolle systeem is vandaag de dag nog steeds het meest voorkomende tekstsysteem in de Nederlandse musea (Van Soest en Vels Heijn, 2017: 56).

Echter, dit tekstsysteem weet zich logischerwijs ook te vertalen naar vormgevings- en inrichtingskeuzes. De hiërarchie die wordt gebruikt in de teksten moet om dit systeem te benutten namelijk ook terugkomen in vormgeving en objectgebruik. Er wordt een centraal thema gekozen, bijvoorbeeld een regio, periode of een categorie uit de materiële cultuur of een combinatie hiervan. (De Nubiëtentoonstelling van het Drents Museum ging bijvoorbeeld over Zuid-Egypte en Noord-Soedan tussen 3500 v.Chr. en 450 n.Chr.). Dat thema wordt dan uitgesplitst naar subthema's; vaak zijn

dit perioden of subregio's. Per subthema kan dan opnieuw een thematisch onderscheid worden aangebracht. Denk hierbij aan thema's als religie, staatsinrichting en voedselvoorziening. Zo krijg je een soort boomconstructie waarbinnen bijvoorbeeld het thema religie per periode opnieuw aan bod komt. Elk thema en elk subthema wordt vergezeld van een tekst, die te vinden is bij de desbetreffende objecten in de desbetreffende hoek van de tentoonstellingszaal. Op deze manier werkt het informatiesysteem niet alleen door in de teksten, maar wordt het ook fysiek en ruimtelijk gemaakt in de vormgeving van de tentoonstelling.

Alles keurig op zijn plek, zou je denken. De doelgerichte archeologieliefhebber is dusdanig geconditioneerd dat hij een dergelijke lay-out voor het zien van een nieuwe tentoonstelling al snapt. Toch is de methode niet zaligmakend. De genoemde boomconstructie van informatie, waarbij objectinformatie voortbouwt op informatie behorende bij een subthema en dat subthema weer voortbouwt op een groter thema, creëert lineaire informatieverwijzingen in de tentoonstelling. De bezoeker moet zich dus door verschillende informatielagen heen werken voor hij de objectteksten volledig weet te begrijpen. Daarnaast hebben archeologietentoonstellingen over lange tijdsperiodes nogal eens de neiging om grote historische processen te bespreken die plaatsvinden gedurende honderden of zelfs duizenden jaren. Wanneer historische processen in verschillende deel-tentoonstellingen worden besproken kan dat zelfs tot gevolg hebben dat er informatiekruisverwijzingen worden aangeroepen om de getoonde objecten historisch te contextualiseren. Om een fictief voorbeeld te nemen (zie fig. 4): informatie over het lange neolithisatieproces van Nederland kan terugkomen in een deeltentoonstelling over het mesolithicum, het neolithicum en zelfs de bronstijd. Tenzij de tentoonstellingsmaker dit proces elke keer in evenveel detail opnieuw wil bespreken, moet hij op een bepaald moment teruggrijpen op informatie die op een andere plek in de informatieboom is gepresenteerd. Hierbij

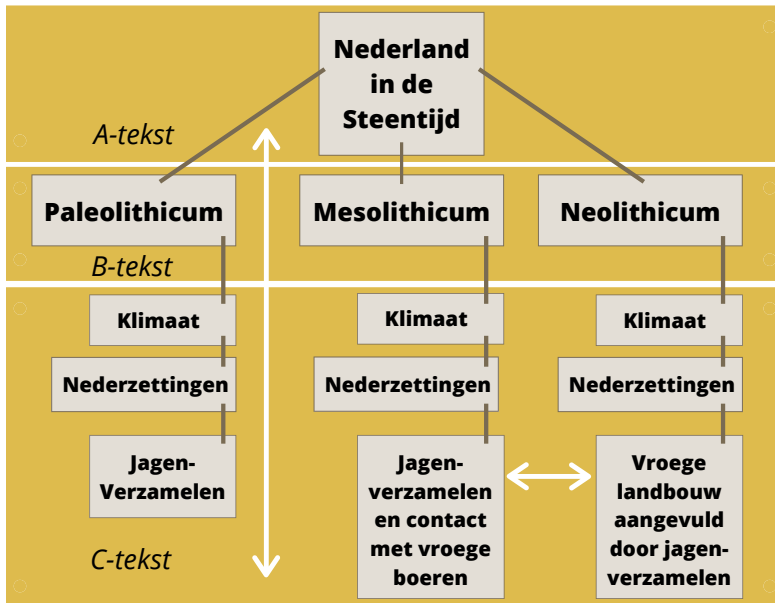

Fig. 4. De informatie uit de ABC-methode verwerkt tot een informatieboom, waarop links een lineaire informatieverwijzing staat aangegeven met een witte verticale pijl en rechts een informatiekruisverwijzing met een witte horizontale pijl.

wordt de bezoeker gevraagd om kennis te mobiliseren die hij in een andere context heeft opgedaan, mits hij die zaal überhaupt heeft bezocht en bestudeerd. De ABC-methode van informatieverschaffing is daarmee ideaal voor de toegewijde bezoeker die alles leest en bekijkt, maar minder geschikt voor bezoekers die tentoonstellingen op een andere manier tot zich nemen. In die zin lijkt de manier van informatieverschaffing vooral op die in een boek. Om pagina tien te begrijpen, moet je pagina's één tot en met negen hebben gelezen en om het laatste hoofdstuk te begrijpen moet je de daaraan voorafgaande hoofdstukken gelezen hebben, et cetera (fig. 4).

Tekstsystemen

Een derde en laatste schaalniveau waarop de archeologietentoonstellingsvorm besproken kan worden is via de informatie die op objectniveau wordt gepresenteerd. Tekst blijft de meest gebruikelijke manier om informatie over te dragen, al wordt dit vaak aangevuld met audiotours en digitale media. De stijl van museumteksten over archeologische objecten zal voor veel mensen

herkenbaar zijn. Drie objectbijschriften van drie recente grote tijdelijke tentoonstellingen van de drie grootste archeologie musea van Nederland dienen als voorbeeld:

[Titel:] Ritueel figuur met schenkgatje;
 [Materiaal:] terracotta;
 [Vindplaats:] vindplaats onbekend;
 [Datering:] ca. 500 v.Chr.;
 [Bruikleengever:]

[Titel:] Bes met zwaard en slang en Beset met tamboerijn;
 [Materiaal:] kalksteen;
 [Periodisering:] Ptolemaïsche periode;
 [Objectnummer:]

[Titel:] Duimringen van een boogschutter;
 [Omschrijving:] De Nubiërs genoten grote faam als boogschutters. Anders dan de meeste moderne boogschutters, gebruikten ze hun duim om de boogpees te spannen en niet hun wijsvinger. Duimringen zoals deze zorgden ervoor dat de pees niet in het vlees sneed. Later werden ze gedragen als sieraden die niets meer te maken hadden met hun oorspronkelijke functie;
 [Periodisering:] Meroïtische periode;
 [Datering:] 300 v.Chr – 300 n.Chr.;
 [Vindplaats:] Meroë;
 [Materiaal:] Graniet, kwarts.

Deze teksten volgen een aantal regels: ze zijn kort en de prioriteit wordt gegeven aan het overbrengen van basisinformatie zoals de titel, de datering, het materiaal en de herkomst. Lang niet altijd wordt er per object ruimte gemaakt voor een omschrijving. Bij de twee tentoonstellingen waar dit niet het geval was, wordt in plaats daarvan een meer globale omschrijving van een objectcategorie gegeven die slaat op meerdere vergelijkbare voorwerpen in dezelfde vitrine. De bondige schrijfstijl behoort tot het 'educanees'. Dit was oorspronkelijk een methode waarbij een maximum van veertig aanslagen per regel werd

Tabel 1. Een overzicht van archeologische blockbustertentoonstellingen in de drie grootste archeologiemusea van Nederland. Hier is bewust geen onderverdeling tussen musea gemaakt.

Naam tentoonstelling	Looptijd	Thema
Bes	2019 – 2020	Egyptische Oudheid door de lens van de god Bes
Cyprus	2019 – 2020	De prehistorie en klassieke oudheid van Cyprus
Middeleeuwse tuinen	2019	Vondstassemblages uit tuinen uit West en Oost Europa
Nubië	2018 - 2019	De Nubische cultuur van 3500 v.Chr. tot 450 n.Chr.
Goden van Egypte	2018 – 2019	De oud Egyptische religie en cultuur aan de hand van verscheidene goden
Iran	2018	De Iraanse cultuur van paleolithicum tot de vroeg moderne tijd
Nineveh	2017 – 2018	De geschiedenis van Assyrië door de lens van de stad Nineveh
Crossroads	2017 – 2018	Vroeg Middeleeuws Europa tussen 300 en 1000 n.Chr.
The Great Liao	2017	De Chinese Liao cultuur in de 10e en 11e eeuw n.Chr.
Koninginnen van de Nijl	2016 – 2017	De oud Egyptische cultuur door de lens van vrouwelijke heersers
Maya's	2016	De Maya cultuur van 250 tot 900 n.Chr.
Vlijmscherp verleden	2016	De geschiedenis van het zwaard van prehistorie tot nu
Carthago	2014 – 2015	Carthago van 900 v.Chr. tot 700 n.Chr.
Mummies	2014	Mummies van over de hele wereld
Gouden Middeleeuwen	2014	De Nederlands Merovingische periode van 400 tot 700 n.Chr.
Dode Zeerollen	2013 – 2014	Geschriften van het Oude Testament uit ca. 250 v.Chr. tot 50 n.Chr.
Petra	2013 – 2014	De geschiedenis van de stad Petra van bouw tot vernietiging
Vikingen!	2012	Viking cultuur uit Noord en Noordwest Europa
Etrusken	2011-2012	De Etruskische cultuur
De Gouden Eeuw van China	2011 – 2012	De Tang dynastie uit ca. 600 tot 900 n.Chr.
Egyptische Magie	2010 – 2011	Oud Egyptische religie en rituelen
Goud uit Georgië	2010	Topstukken uit Georgië daterende tussen de Bronstijd en Romeinse tijd

gebruikt om de leesbaarheid te bevorderen en om overvloedige informatie uit teksten te weren. Deze door het Rijksmuseum ontwikkelde methode concurreerde eerst met de ABC-methode. Tegenwoordig worden de twee methodes in minder strikte vorm door elkaar heen gebruikt (De Vreede, 2010: 204-214).

Uit deze voorbeelden wordt duidelijk dat de informatie per object zelf niet als prioriteit wordt gezien. Blijkbaar wordt de bezoeker geacht om zich vooral te richten op de thematische teksten uit de bovenste lagen van de hiërarchie uit de ABC-methode. Hierbij wordt (wellicht onbewust) een keuze gemaakt: de verhalen die individuele objecten uniek maken zijn ondergeschikt aan de rol van de categorie waartoe de objecten behoren. Het hier gegeven voorbeeld van een

objecttekst die wel een omschrijving bevat, is hierop geen uitzondering. In plaats van in te gaan op de specifieke context of het specifieke gebruik van de omschreven objecten, worden ze geanonimiseerd en geplaatst in een breder scala aan vergelijkbare objecten. Het object verwordt van een voorwerp met een eigen levensloop tot een abstractie die ter illustratie dient van grotere historische processen. Naast dat dit perspectief wat eenzijdig is, is een dergelijke rol voor archeologische objecten een interessante omdraaiing van hoe in de praktijk archeologische kennis wordt gegenereerd. De teksten lijken te suggereren dat de kennis die we hebben bestaat uit historische feiten die we slechts aankleden met objecten, terwijl die kennis juist vaak voortkomt uit onderzoek naar die objecten. De bezoeker

wordt dus niet meegenomen in waarom archeologen op een bepaalde manier denken over rituele figuren, duimringen of godenbeeldjes, maar dient dit onvoorwaardelijk te accepteren.

Discussie

De bovenstaande analyse is verkennend en bij lange na niet uitputtend. Toch valt op dat een aantal technieken dat wordt gebruikt voor het maken van tentoonstellingen een heel specifieke blik op het verleden tot gevolg hebben. De bouw en de inrichting van musea lijken in dienst te staan van chronologie en typologie. De gegeven informatie wordt daarnaast vaak op een manier gepresenteerd die een verhaal creëert dat in zijn geheel moet worden geconsumeerd, omdat de onderdelen voortbouwen op elkaar. De hier omschreven tentoonstellingsvorm met een combinatie van de chronologische opzet, de nadruk op de classificatie van groepen objecten en het verklaren van grotere historische processen kan het beste worden vergeleken met de museale equivalent van boeken als *Nederland in de Prehistorie* (Louwe Kooijmans *et al.*, 2006), die een totaaloverzicht proberen te geven van de beschikbare kennis over cultuurhistorische complexen en vindplaatsen. Dit is niet alleen zo vanwege de overeenkomstige stijl van informatieverzorging, maar ook vanwege de gekozen thematiek. De thematiek van dergelijke tentoonstellingen lijkt namelijk vrij vaak te draaien om cultuurhistorische categorieën. Dit wordt bevestigd door een greep uit een aantal van de grote tijdelijke archeologietentoonstellingen van de afgelopen tijd (zie tabel 1). De tentoonstellingen lijken te proberen om een totaaloverzicht van culturen en vindplaatsen te geven, waarbij de getoonde objecten concrete manifestaties zijn van dat wat de culturen uniek maakt. Dit maakt de tentoonstellingsvorm vrij beschrijvend van aard. Regio's en vindplaatsen worden als het ware archeologisch ingevuld; er wordt beschreven welke opeenvolging van samenlevingen er voorkomt op een bepaalde plek. De bewijslast wordt aangedragen

in de vorm van objecten, ieder voorzien van dateringen en contextgegevens (tabel 1).

Ik stel dat er door de terugkerende neiging om archeologie via een (supra)regionaal perspectief, een langetermijnperspectief of via een cultuurhistorisch perspectief te presenteren, er een steeds grotere kloof ontstaat tussen de onderzoekspraktijk en de museumzaal. Want hoeveel archeologen spenderen vandaag de dag nog hun tijd aan het inkleuren van landkaarten van Europa met de tekst 'Cultuur X was hier'? Veel van ons onderzoek is meer gespecificeerd dan dat: in plaats van enkel objecten dateren, beschrijven en toewijzen aan statische cultuurhistorische categorieën zoals de enkelgrafcultuur, onderzoeken we hoe de samenleving die wij zo noemen in stand wordt gehouden. Een goed voorbeeld is het onderzoek naar de veronderstelde uitingen van krijgshaftigheid in de elitegraven van volwassen mannen in de enkelgrafcultuur (e.g. Wentink, 2020). Daarin wordt uitgegaan van het idee dat de typische samenstelling van een mannelijk bekergraf uit de periode 2900 – 2500 v.Chr. niet a priori mag worden gezien als definiërend element van de enkelgrafcultuur. In plaats daarvan wordt de vraag gesteld waarom gedurende die 400 jaar in grote delen van Europa mensen op een vergelijkbare manier worden begraven. De mechanismen achter het culturele fenomeen worden onderzocht in relatie tot de rest van de samenleving. Hierbij staan bijvoorbeeld de grafvorm, gender, sociale status en leeftijd ter discussie. Onze vraagstellingen gaan daarmee meer over hoe bepaalde culturele elementen worden gereproduceerd door de tijd heen dan over het beschrijven van afgebakende culturen en regio's. Hierbij wordt ruimte gelaten voor een (pre)historie die bevolkt is door een veelvoud aan mensen met een even groot veelvoud aan meningen en motieven. Voorop staat dat we in het huidige onderzoeksparadigma zoeken naar verklaringen voor fenomenen zoals de enkelgrafcultuur in plaats van dat we die enkel beschrijven. Voor een tentoonstelling betekent dit dat een beschrijvend overzichts-perspectief wellicht niet geschikt is om de bezoeker mee te nemen in het meest recente onderzoek.

De hier veronderstelde kloof tussen onderzoekspraktijk en tentoonstelling wordt groter als we ook hedendaagse onderzoeksmethoden naar objecten meenemen. De afgelopen decennia vond er een verschuiving plaats van het onderzoeken van vorm en typologie van objecten (e.g. Wobst, 1977) naar de gebruiksbiografie van objecten (e.g. Van Gijn, 2010; dit gebeurt veelal via het zogeheten gebruikssporenonderzoek). De relevantie van dergelijk onderzoek gaat ver: het toont hoe bepaalde productieprocessen en gebruiksmethoden betekenis geven aan specifieke objecten die anders in brede categorieën zouden ondersneeuwen. De aandacht die nu wordt geschonken aan hoe objecten werden gemaakt en gebruikt, in tegenstelling tot aandacht die uitgaat naar hoe objecten eruitzien door de tijden heen, vraagt ook om een nieuwe conceptie van hoe samenlevingen werken. In eerste instantie is gebruikssporenonderzoek begrijpelijkerwijs benaderd vanuit de praxistheorie van Bourdieu (e.g. Bourdieu, 1977), volgens welke een bepaalde manier van handelen ervoor zorgt dat die manier geïnternaliseerd wordt en daarmee de enige logische manier van doen lijkt. Hoewel dit een belangrijke stap is geweest, laat dit wel buiten beschouwing wat het object zelf te bieden heeft als het gaat om die geïnternaliseerde logica. Cultuur blijft eigenlijk een externalisatie van interne idealen (Lucas, 2012: 126-133), al wordt wel een verklaring gegeven van hoe die idealen worden gereproduceerd.

Vernieuwender is het perspectief dat wordt beargumenteerd door stromingen die zijn beïnvloed door *Actor Network Theory* (cf. Latour, 2005) of *Object Oriented Ontology* (cf. Harman, 2018). Archeologen zoals Hodder (e.g. 2012) en, radicaler nog, Olsen en Witmore (e.g. Olsen *et al.*, 2012) nemen de stelling in dat de materiële eigenschappen van objecten zelf niet serieus genoeg worden genomen in onze kijk op samenlevingen. Ze lijken eigenlijk altijd symbool te blijven staan voor menselijke idealen en motieven die buiten de objecten zelf liggen. Het bronstijdzwaard ‘staat voor’ krijgshaftigheid, maar wat is de rol

van het bronzen zwaard zelf in de krijgshaftige idealen uit de bronstijd? Waren die idealen niet radicaal anders geweest als de zwaarden van hout waren geweest in plaats van het maakbare brons? Gebruikssporenonderzoek werpt niet alleen een ander licht op hoe objecten gemaakt en gebruikt zijn, het werpt ook een ander licht op hoe samenlevingen functioneerden. Het laat bijvoorbeeld zien hoe de genoemde bronstijdzwaarden voor een relatief beperkt aantal gevechtbewegingen zijn gebruikt, omdat andere bewegingen leidden tot ongewenste beschadigingen (Gentile en Van Gijn, 2019). Het brons laat zich dus slechts op een beperkt aantal manieren gebruiken. Op deze manier legt het materiaal zijn eigen restricties op aan de manier waarop het voorwerp wordt opgenomen in een samenleving. Dit gaat verder dan de betekenis die door de gebruiker aan het voorwerp wordt gegeven. De beschreven gevechtshandeling met het bronstijdzwaard is daarmee net zo veel het product van de gebruiker als het product van (of weerstand door) het zwaard. Wanneer de bronsgebruikende samenleving wordt ingericht om dergelijke wapens te maken en te gebruiken, wordt daarmee een harde keuze gemaakt voor een geschiedenis die maar een bepaald aantal variaties mogelijk maakt, vanwege de mogelijkheden en restricties die door dit materiaal worden geboden (cf. *entanglement* in Hodder, 2012).

Het bovenstaande is relevant, want het zegt iets over hoe geschiedenis werkt. Ze is geen logische opeenvolging van stabiele cultuurgroepen die elkaar net zo lang vervangen tot we beschaving hebben bereikt. De geschiedenis is meer een logisch gevolg van keuzes die in het verleden zijn gemaakt over hoe bepaalde materialen en objecten te mobiliseren om bepaalde doelen te behalen. De consequenties van deze keuzes hebben ons in richtingen gedrukt die niet altijd even wenselijk zijn. Het meest voor de hand liggende voorbeeld is hoe de verspreiding van de verbrandingsmotor aan de wieg staat van niet alleen een compleet netwerk aan olieraffinaderijen, snelwegen, tankstations, en auto's, maar ook een grote bijdrage

levert aan de steeds toenemende klimaatverandering (cf. Hodder, 2012). Dit is een geschiedenis als actief wordingsproces waarbij onze situatie nu te herleiden valt naar keuzes vroeger, terwijl dat wordingsproces vaak niet helder meer is. Een citaat van Michel Foucault beschrijft de situatie vrij helder wanneer hij een link legt tussen de opkomst van strakke gereguleerde dagritmes in het kloosterleven en de latere implementatie van dergelijke dagritmes in het dagelijks leven: “Mensen weten wat ze doen; ze weten vaak waarom ze het doen; maar ze weten niet wat het gevolg is van wat ze doen” (May, 2006: 19).

Juist hier ligt een kans om door middel van archeologietentoonstellingen te laten zien hoe materiële keuzes uit het verleden ons heden hebben geschapen, waarmee we ook de maakbaarheid en veranderlijkheid van onze huidige situatie onderstrepen. Vanuit dit perspectief kunnen we de doelen van tentoonstellingen over archeologie verleggen. Deze doelen verschuiven dan van het beschrijven van het verleden naar het verklaren daarvan, en potentieel zelfs tot het oproepen tot actie om het heden te veranderen.

Dankwoord

Dit artikel is geschreven ter voorbereiding van de nieuwe presentatie van de eigen collectie die het Drents Museum in 2023 gaat tonen. Graag wil ik conservator geschiedenis Jan van Zijverden bedanken voor zijn correcties en suggesties op een vroege versie van dit artikel. Ook wil ik Imke Mol bedanken voor haar hulp en Flip Kramer voor zijn kundige redactionele bijdragen.

The Anatomy of the Museum: researching the archaeological exhibition

Archaeology exhibitions tend to follow a formulaic layout. They are mostly chronologically ordered and describe long-lasting historical processes. This article aims to dissect

the archaeology museum in order to study the techniques used to create these narratives separately from each other. It is argued that the architecture of the old, monumental museum buildings was designed with specific purposes in mind that coincided with how archaeology was conceived in the 19th and early 20th centuries. Moreover, the way information is employed throughout exhibitions favours long-term histories over short-term object biographies. The end result is that archaeology exhibitions are often descriptive in nature rather than explanatory. Here it is argued that this is not in line with how academic archaeology is currently practiced. And that we need to adopt a perspective that approaches history as an active process of becoming, so that links between past and present can be clearly presented in a museum context. Such exhibitions have the ability to explain not only the past, but also our present situation, and perhaps even to act as a call to action to change this situation

Noten

1. Conservator archeologie Drents Museum, b.steffens@drentsmuseum.nl.
2. Zie Diaz-Andreu (2007) en Trigger (2006) voor een overzicht van de geschiedenis van de archeologie in relatie tot de geschiedenis van musea.

Literatuur

- Bourdieu, P., 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Diaz-Andreu, M., 2007. *A World History of Nineteenth century Archaeology: Nationalism, Colonialism, and the Past*. Oxford, Oxford University Press.
- Gentile, V. & A. van Gijn, 2019. Anatomy of a notch. An in-depth experimental investigation and interpretation of combat traces on Bronze Age swords. *Journal of Archaeological Science* 105, 130-143.

- Gijn, A. van, 2010. *Flint in Focus. Lithic biographies in the Neolithic and Bronze Age*. Leiden, Sidestone Press.
- Harman, G., 2018. *Object-Oriented Ontology. A New Theory of Everything*. London, Penguin Books.
- Hodder, I., 2012. *Entangled. An archaeology of the relationships between humans and things*. New Jersey, Wiley-Blackwell.
- Latour, B., 2005. *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford, Oxford University Press.
- Louwe Kooijmans, L.P., P.W. van den Broeke, H. Fokkens & A. van Gijn (red.), *Nederland in de Prehistorie*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- May, T., 2006. *The Philosophy of Foucault*. London, Routledge.
- Olsen, B., M. Shanks, T. Webmoor & C. Witmore, 2012. *Archaeology. The Discipline of Things*. Berkeley, University of California Press.
- Soest, M. van & A. Vels Heijn, 2017. *Kort en Krachtig. 50 tips voor goede museumteksten*. Zwolle, Waanders.
- Trigger, B., 2006. *A History of Archaeological Thought*. New York, Cambridge University Press.
- Vreede, M. de, 2010. *Over Passie en Professie. Een eeuw publieksbegeleiding in de Nederlandse musea*. Amsterdam, Cultuurnetwerk Nederland.
- Wentink, K. 2020. *Stereotype. The role of grave sets in Corded Ware and Bell Beaker funerary practices*. Leiden, Sidestone Press.
- Wobst, H.M., 1977. Stylistic behaviour and information exchange. In C. Cleland (red.), *For the Director: research essays in honor of James B. Griffin* (= Anthropological papers 61), 317-342. Ann Arbor, University of Michigan.